

Sanitari tervisest

Eesti kirjandusarvustused
novembrist 2020 detsembrini 2021

MÄRT VÄLJATAGA

Teenisin mullu kirjandust Ants Orase kriitikaauhinna žüriis, mis pidi pärgama ühe ajavahemikus 1. XI 2020 kuni 30. X 2021 ilmunud retsensiooni. Töö käigus tuli läbi lugeda sadakond arvustust. Auhinnatava piire kitsendati seekord, loodetavasti ka edaspidiseks nii, et arvesse läheksid ainult arvustused äsjasele algupärasele ilukirjandusele. Seega jäid žürii pilgu, nagu ka järgneva ülevaate alt välja arvustused tõlkeraamatutele, kirjanduslikule esseistikale ja kirjanduslooliste publikatsioonidele, mida auhindamisel üksvahe arvesse võeti.

Miks auhinna vaatlusala niimoodi kitsendada? Vormiline põhjus on see, et kõiki raamatuarvustusi ei jõua niikuinii läbi lugeda, kusagile tuleb tõmmata piir. Aga leidub ka sisuline põhjus: kuigi tõlke- ja kriitikaraamatute arvustamine on väga vajalik kultuuritöö, on see loomult midagi hoopis teistsugust, nõuab teistsuguseid andeid ja vourusi kui äsjailmunud algupärase uudiskirjanduse käsitlemine. Viimane vajab suuremat vastutust, riskivalmidust, pingutust seisukoha kujundamisel ning esteetilist tundlikkust ehk maitset. Tõlketeostel on oma retseptioonifoon juba olemas, tõlkimiseks valitu on ennast tõestanud, arvustusel pole suuri šansse kujundada tõlketeose tulevast käekäiku ega määrata seda, mis jääb loetavaks paarikümne aasta pärast ja mis vajub unustusse. Tõlketeoste, aga ka esseede kohta on kergem kujundada arvamust ning koguda arvustuse sisustamiseks vajalikke fakte ja mõtteid. Aga veel kord: kirjanduslike silmapiiride avardamiseks tuleb arvustada ja tutvustada nii arutlevaid kui ka tõlketeoseid.

Muidugi jäävad auhinna (ja käesoleva ülevaate) kitsendatudki piirid ähmaseks. Esiteks: mis on üldse arvustus? Raamatute tutvustamine ja soovitamine on ju nii arvustuste kui ka reklaami ühisosa. Kus siis lõpeb pärisarvustus ja algab reklaam, soovitus, muljetus või kus läheb arvustus oma teisel serval üle esseistlik-akadeemiliseks tõlgenduseks (mida uudisteoste puhul juhtub küll harva)? Kas võtta arvesse ainult trükis ilmunut või ka blogisissekandeid? Teiseks: milline kirjasõna on just ilukirjandus? Kus lähevad lüürilised värsid ja narratiivsed fiktsioonid üle dokumentaalkirjanduseks, mälestusteks, reisikirjadeks, publitsistikaks, esseistikaks? Kolmandaks: mis on algupärane? Küsimus puudutab peaasjalikult Eestis tegutsevaid venekeelseid autoreid, kelle tööd on hakanud üha sagedamini ilmuma esmalt eesti tõlkes. Ja lõpuks küsimus sellest, mis on äsjane. Näiteks kas arvestada kriitikat autorite hiljutistele koondkogudele?

Piiride tõmbamine siiski auhindamisel vaidlusi ei põhjustanud. Lühiarvustused jäid kaalumise alt välja: kahju olekski anda paarituhandeeurost auhinnasummat üheainsa täiskirjutatud lehekülje eest. Ometi võivad lühiarvustused olla mõnikord

sama informatiivsed ja üldistusjõulised kui pikad. Arvustused Eesti venelaste raamatutele, nagu ka postuumsetele luulekoondkogudele tulid kaalumise alla, kordustrükkide arvustused mitte. (Kordustrükkidest kirjutatakse muidu üllatavalt palju, tõlkeraamatute puhul nende kordustrüki staatust sageli mainimatagi.) Reisiraamatute ja kirjanikuisseistika arvustused kõne alla ei tulnud; silmapaistvaid piiripealseid teoseid ilmuski sel perioodil vähe.

Vaatlusaluste arvustuste kitsendatud piirid muudavad aga järgneva ülevaate ühismõeldutuks varasematega, kus piirid olid osalt laiemad ja hägusamad. Näiteks Hanna Linda Korbi (2019) põhjalik ülevaade keskendus küll samuti algupärase ilukirjanduse arvustustele, kuid võttis statistikas (ebajärjekindlalt) arvesse ka muud kirjanduskaugemat arvustuslikku kraami. Tema käsitles 20–21 kuu toodangut, järgnev jutt üritab katta 12–14 kuu jooksul ilmunut. Nii et arvud, millega siin opereeritakse, on varasemate ülevaadetega raskesti võrreldavad.

Kriitika teene lugejale

Enne arvustuste juurde asumist peatugem suurel eksistentsiaalsel küsimusel: milleks üldse raamatuid arvustada? Hiljutised metakriitilised debadid on seda puudutanud üksnes riivamisi, küllap arvustamist millekski enesestmõistetavaks pidades. Kordamisega riskides rõhutaksin, et arvustus ei ole sugugi mõeldud **autori** suunamiseks ega abistamiseks; tema ei ole retsensiooni adressaat. Ta ei puutuks üldse asjasse, kui poleks iseendast kirjutavaid ja oma imagot ekspluateerivaid kirjanikke. Kuid selliselgi juhul on ta vaid üks osa arvustuse objektist, mitte arvustuse adressaat. Kuigi arvustuste kasu või kahju autorile ei saa välistada, on need mõeldud esmajoones raamatute potentsiaalsetele lugejatele, kellest enamik pole raamatut veel lugenud.

Enda kui lugeja ootused arvustustele võttis W. H. Auden kunagi kokku enam-vähem ammendavalt, soovides, et kriitik osutaks talle mõne teene järgnevaist:

- 1) tutvustada autoreid või teoseid, millest ma seni teadlik ei olnud;
- 2) veenda mind, et olen alahinnanud mõnd autorit või teost, sest ei ole neid küllalt hoolikalt lugenud;
- 3) näidata eri ajastute ja kultuuride teoste vahelisi seoseid, mida ma poleks ealeski ise märganud, sest ma ei tea piisavalt ega hakka kunagi teadma;
- 4) anda mulle teosest tõlgendus, mis suurendaks minu arusaamist sellest;
- 5) heita valgust kunsti „valmistamisprotsessile”;
- 6) heita valgust kunsti seosele elu, teaduse, majanduse, eetika, religiooniga jne. (Auden 2012: 66–67)

Nende ootuste põhjal saab hinnata ka aasta jooksul ilmunud retsensioone. Audenist lapidaarsemalt on T. S. Eliot määratlenud kriitika ülesande kui „kunstiteoste selgitamise ja maitse korrigeerimise” (Eliot 1948 [1923]: 24). Tõsi, vähesed tänapäeva lugejad arvaksid oma maitse korrigeerimist vajavaks.

Vahendid, millega arvustus saab neid ülesandeid täita, taandab traditsioon triaadile: teose kirjeldamine, tõlgendamine (sh „kaasaloomine”) ja hindamine (vt Rees 1987, 1989; Genette 2018: 126, jpt). Need elemendid on abstraktsioonid ja esinevad retsensioonis läbisegi. Mõnikord lisatakse neljandana analüüs. Selle aabitsatõe suhtes kohtab alata ka kahtlusi, mille alla langeb enamasti kas kirjeldamine kui midagi madalalennulist või hindamine kui midagi meelevaldset.

Kirjeldamine on vastutulek arvustuse lugejale, kes eeldatavasti pole raamatuga tuttav ja kes otsib arvustustest abi ilmuva hulgas orienteerumiseks. Kirjelduse, aimuandmise edukuse kriteerium on see, kui hästi suudab lugeja kirjeldatu hiljem ära tunda. Arvustus pole õnnestunud, kui ei anna objektist adekvaatset ettekujutust. Tõlgendus peaks välja tooma teose tähenduse ehk mõtte, oletades, millistele küsimustele vastuseks see on loodud. Tõlgendus on kirjeldusega võrreldes midagi subjektiivsemat ning see on omakorda hindamise eeldus. Kirjeldus ilma tõlgenduse ja hinnanguta jääks kuiv-igavaks. Siiski, kui kirjeldusobjekt ise on huvitav, võib adekvaatne kirjeldus ka üksi teose vastu huvi äratada. Tõlgendus ilma kirjelduse ja hinnanguta jääb arusaamatuks; ei teki pilti sellest, mille kohta tõlgendus käib, ega ka sellest, kas teos on midagi väärt. Hinnang ilma kirjelduse ja tõlgenduseta on meelevaldne; hinnangu põhjendamine just nimelt tõlgendust eeldabki.

Goethe sõnul peaks „produktiivne kriitika” püstitama kolm küsimust: „Mille on autor endale eesmärgiks seadnud? Kas see eesmärk oli mõistlik ja arukas? Ja mil määral on tal õnnestunud see täide viia?” (Wellek 1966: 331) Esimesele küsimusele aitabki vastata tõlgendus; kahele ülejäänule peaks andma vastuse otsustusvõime, hinnang. Tänapäeval ei ole esimene küsimus ehk päris enesestmõistetav, aga kui asendada seal „autor” umbisikulisema „teose” või „tekstiga”, peaks see endiselt usutav olema. (Näiteks: autor on seadnud eesmärgiks ärritada, mis tal õnnestub hästi, kuid eesmärk pole mõistlik. Või: teos on seadnud eesmärgiks ühiskonnatendentside kujutamise, mis on arukas siht, aga jäänud tabamata.) Goethe mõte oli see, et kriitik ei peaks mõõtma teost ainult omaenda mõõdupuuga, vaid ka autori mõõdupuuga, ning seejärel autori mõõdupuud omaenda mõõdupuuga. (Intentsioon on küll võimalik arvustusest välja jätta ning käsitleda teost kui anonüümsete jõudude sümptomit, aga selline kriitika jääks kuidagi meditsiiniliseks.)

Selline traditsiooniline arusaam kirjelduse, tõlgenduse ja hinnangu suhtest annab mõista, justkui kirjeldusest tõlgenduseni ja neist kahest hinnanguni viiks enam-vähem pidev joon. Tegelikult ei anna seda joont kunagi päriselt pidevustada, kuid paremal juhul on hüpped ühelt teiselt lühikesed. Kolme elemendi peamine pidevustaja on kriitiku isik. Sellest siis Audeni (2012: 63–64) aforism: „Nii kaua kui inimene kirjutab luulet või proosat, jääb tema Eedeni-unelm [umbkaudu tema väärtussüsteem – M. V.] tema isiklikuks asjaks, aga niipea, kui ta hakkab tegelema kirjanduskriitikaga, nõuab ausus, et ta seda oma lugejatele kirjeldaks, nii et meil tekiks alus tema hinnangute hindamiseks”. Mida tuttavam lugejatele on kriitik koos kõigi oma eelarvamustega, seda vähem on tal tarvis neid lahti seletada. See võib olla ka põhjus, miks noored kriitikud kalduvad vanadest rohkem oma isikust rääkima – vanem kriitik seda teha ei tarvitse, sest tema Eedeni-unelm võib üldjoontes juba teada olla.

Euthyphroni dilemma

Lisaks lugejaootuste rahuldamisele on kriitikal n-ö funktsionalistlikke ülesandeid kirjanduse enese ees: korrastada raamatute maailma, kujundada kirjandust terviklikumaks, tihendada ja põimida seoseid, teha vahet ja välistada, tabada peadtõstvaid ja taanduvaid jõude ning varjatud hoovusi. Jämedamal moel on kriitikut määratletud „kirjanduse sanitarina” – vihjates „metsa sanitarile” kui hundi eufemistlikule kirjeldusele. Metafoori mõte pole siiski selles, nagu peaks kriitik kirjandusmetsade hundina elujõuetuid isendeid maha murdes tagama tugevamate ellujäämise. Kirjanduse tervise eest hoolitsemiseks leidub inimlikumaid vahendeid, millega soodustada ökoloogilise koosluse moodustumist üksikteoste ja -autorite kogumist.

Rootsi sotsioloog Karl Erik Rosengren (1987) on optimistlikult kirjeldanud lehekriitikat tuleviku leiutajana. Ühelt poolt lähtub kriitika ühisest taustsüsteemist, mis sisaldab oma kuulsushierarhiat, vanade ja uute kirjanike pingerida. Teisalt mõjutab ajakirjanduslik kriitika tulevase taustsüsteemi kujunemist. Sellist arusaama toetas Rosengren peaaegu pool sajandit kestnud kollektiivse uurimistööga, mis registreeris Rootsi arvustustes esinevate pärisnimede mainimiskordi läbi sajandi ning näitas, kuidas arvustajate hetke-eelistused peegeldavad tulevase akadeemilisi käsitlusi ja teatmeteoseid ning avalikke arusaamu kirjandusest (Rosengren 1968).

Ligi poole sajandi vältel on ka Hollandis baseeruv ajakiri Poetics avaldanud arvustamisinstituutsiooni kohta sotsioloogilisi käsitlusi, mis enamasti lähtuvad Hollandi kirjandusmaastikust. Ühest artiklist teise, kasutades mõnikord rafineeritud statistikameetodeid, on sealsed uurijad väljendanud seisukohta, et kriitikute hinnangutel pole vähimatki pistmist teoste „sisemiste” omadustega, vaid need sõltuvad esmajoonel tekstivälisest teguritest.

Probleem näib taanduvat iidsele Euthyphroni dilemmale. Mäletatavasti kerkib sellenimelises Platoni dialoogis küsimus: kas mõni tegu on vaga, sest jumalad neid armastavad, või armastavad jumalad mõnda tegu, sest need on vagad („Euthyphron” 10a, vt Platon 2003: 403)? Struktuurilt sarnaneb see dilemmaga: kas mõni kirjandusteos on hea, sest meeldib kirjanduse „uksehoidjatele” (kirjastajatele, kriitikutele, toimetajatele, kultuuriametnikele jms tegelastele), või kas mõni kirjandusteos meeldib „uksehoidjatele”, sest on hea? Kirjandussotsioloogid kalduvad kõhklematult valima esimese vastuse, üritades kinnismõtteliselt näidata, justkui räägiksid sellise järelduse kasuks ka empiirilised arvandmed.

Hugo Verdaasdonk (1983) väidab, et kriitikud ja teoreetikud ei määra kirjandustekstide kvaliteeti ja loomust kunstiliste kaalutluste põhjal. Tekstile omistatud kvaliteet sõltub hoopis tähelepanust, mida sellele pööravad kirjandusinstituutsioonid: kirjastused, kriitika, kirjandusteooria, toetusfondid, kooliõpetus. Tähtsat rolli mängib ka teose müügi edu. Cornelis Jacob van Rees (1983) väidab, et teostele tasemejärgu omistamisel ei lähtu kriitik mingisugusest sissevaatest teksti, vaid tema jutu aktsepteeritavus on määratud seltskondlike teguritega. Teisal (Rees 1987) kordab ta, et kriitikud hindavad teoseid peamiselt tekstivälisest tegurite alusel ning jõuavad üksikautori loomingu suhtes üksmeelele omamoodi „orkestratsiooni” ehk kollektiivse autosugestiooni abil, hinnanguid vastastikku kohendades. Traditsioon seletab

kriitiku asjatundlikkust nn pidevusteesiga: teose kirjeldus on kriitikul tõlgenduse aluseks ning kirjeldavad ja tõlgendavad väited üheskoos annavad baasi hinnangule. Van Reesi (1989) meelest ei pea see tees paika. Kriitikal puudub üldkehtiv mõõdupuu, millega hinnata teose väärtust ning õigustada selle paigutamist teatavale tasemele. See-eest on kriitikutel sotsiaalselt aktsepteeritud autoriteet omistada teosele spetsiifilisi omadusi ning anda mõista, kui kõrgelt seda hinnata. Oma positsiooniga annavad nad panuse kunstilise väärtuse kehtestamisse ja avaldavad mõju sellele, kuidas kunstiar mastajad tajuvad ja hindavad teost teataval tasemel teosena.

Ka Susanne Janssen (1997) väidab, et äsja avaldatud raamatuid käsitledes ei raja arvustajad oma hinnanguid isiklikule suhtele teksti sisemiste omadustega, vaid kalduvad kindla peale välja minema, võttes eelkõige arvesse tekstiväliseid kvaliteedimärke, nagu kirjastus ja iseäranis teiste kriitikute arvamus. Nii kahandavad nad oma ebakindlust selles, millised teosed väärivad tähelepanu, ning maandavad riske, mis võiksid ohustada nende staatust ekspertidena.

Kõik kolm hollandlast viitavad oma väidete toetuseks üksteisele. Nõnda justkui sünnikski tõde, mis näitab kriitikainstitutsiooni üsna ebameeldivas valguses. Aga see lükkab Euthyphroni dilemma küsimused selle ühte sarve pidi üksnes edasi: kui teose taseme, kvaliteedi ja väärtuse määravad institutsioonid (ja kuidas neid täpsemalt piiritleda?), siis millel põhineb institutsioonide eelistus või maitse? Püüd sellele vastata võib avada ukse konspiratsiooniteooriatele. Ega kõik konspiratsiooniteooriad tarvitse valed olla, sest kooshingamist esineb tõesti mitmel pool, ka kirjanduses. Aga lõpuks jõuame ikkagi metafüüsiliste, tõenäoliselt lahendamatu te küsimusteni sisemiste ja välimiste omaduste erinevusest: kas võime äratada kriitikutes sarnaseid reaktsioone on teksti omadus või kriitikainstitutsiooni omadus? Kui aga haarata dilemma teisest sarvest, saab edasi küsida, kus paikneb arvustajates see unikaalne organ, mille abil just nemad tunnevad ära raamatu kvaliteedi, ja kas seda ei annaks siis kuidagi algoritmiks seada, nii et arvustamisel ja auhindamiselgi poleks enam tarvis subjektiivseid kohtunikke. Kahtlemata ei saa kirjanduse väärtust sotsioloogiliselt või üldse teaduslikult kindlaks teha – aga see tuleneb teaduse, mitte kriitika ega kirjanduse piiratusel. Arusaam, et teose väärtus ei ole tuvastatav objektiivsete omaduste põhjal ja et lugeja puududes polekski teostel väärtust, on õigupoolest olnud algusest peale esteetika alusveendumus, mille kinnitamiseks pole sotsioloogilisi uuringuid tarvis.

Põgus võrdlus näitab siiski, et mõningaid Hollandi kirjandusmaastiku põhjal tehtud järeldusi – isegi kui need seal paika peavad – ei saa Eesti oludele otse üle kanda. Arvustatavuse ja auhindamise pilt vihjab sellele, et praegu ei mängi kirjastuse märk teose renomee kujundamisel rolli. Ka leidub meil vähe lehtede juurde kinnistunud etableerunud püsikriitikuid, kelle arvamusel mõjutaksid teoste saatust otsustavalt. Kriitikud tegutsevad meediamaa stiku servadel ega moodusta isekeskiski püsivaid hierarhiaid. Nende arvustusobjektide valikut vahendab kriitikatoimetaja oma eelistustega. Üldjuhul on toimetaja see, kes otsustab, milliste raamatute kohta arvustusi tellida, ning raamatut arvustajaga kokku viies saab ta kaudselt mõjutada arvustustlikku hinnangutki. Kuid igale arvustamisväärsele teosele ei õnnestu arvustajat leida ning nõnda jääb kirjanduse arvustatavusse ka tugev määramatuse element.

Arvud

2021. aastal ilmus Eestis algupärase ilukirjanduse arvustusi umbes 170. Kui võtta arvesse ka 2020. aasta kaks viimast kuud, mida kriitikaauhinna žürii pidi arvestama, tuleb 14 kuu arvustuste hulgaks vähemalt 190. See sisaldab ainult algupärase ilukirjanduse arvustusi ja mitte üksnes SA Kultuurileht väljaannetes.

Loomingus ilmus selliseid tekste 14 kuu jooksul 57 (2021. aastal 52), Postimehes 38 (35), Sirbis 35 (30), Vikerkaares 21 (19), Värskes Rõhus 18 (16), Keeles ja Kirjanduses 10 (8), Müürilehes 5 (3), Eesti Päevalehes 5 (3), Edasis 3. Muud väljaanded, aga ka ERR-i kultuuriportaal jäid vaatepiirist välja. Kindlasti lisandunuks nendest kanalitest kogumisse vähemalt paarkümmend lugu; kindlasti on mul ka üht-teist kahe silma vahele jäänud.

Tuvastatud 190 arvustust pärinevad 103 kriitiku sulest ja käivad 87 autori üle 100 teose kohta. Seitsmel korral arvustati Mudlumi raamatut „Mitte ainult minu tädi Ellen” ja Tauno Vahteri novellikogu „Pikaajaline kokkusaamine”, kuuel korral jutukogumikku „Armastus pärast ja teisi lugusid” ning erinevaid Andrei Ivanovi raamatuid (neljal korral „*Untermensch*”). Neli arvustust pälvisid Aliis Aalmani „Verihaljas”, Martin Alguse „Tagamaa”, Anna Kaare „Интеграция”, Eeva Koffi „Kirkas uni”, Teele Lemberi „Süstemaatiline unistaja”, Liisi Ojamaa „Kahel lahtisel käel”, Lauri Sommeri „Lõputu soovid”, Ave Taaveti „Valerahategija”, Rein Veidemanni „Lunastatud” ning Katrin Pautsi erinevad raamatud. Kolmel korral arvustati Vahur Afanasjevit (erinevaid raamatuid), Kätlin Kaldmaad, Mart Kangurit, Andrus Kivirähki, Natalja Nekramatnajat, Olav Osolini, Aino Pervikut, Rein Rauda ja Joosep Vesselovi. 24 autorit ja kaks jutukogu pälvisid kriitikute tähelepanu kahel korral ning 47 raamatut arvustati ühel korral. Arvustatud raamatute seas leidis žanriliselt kõige rohkem luulekogusid – 42, romaane oli 30, jutukogusid või muud proosat 29.

Mõningaid sellel ajavahemikul arvustatud raamatuid oli varemgi arvustatud, mõnda on lisaks arvustatud 2022. aasta esimesel kuul ning arvustatakse tõenäoliselt veel tulevikus. Kui võrrelda arvustatavust kulka proosa- ja luuleauhinna kandidaatide nimekirjaga viimasel kolmel aastal, siis esiletõstetud 2019. aasta raamatutest arvustati 14 kuu sees ainult Carolina Pihelga luulekogu „Valgus kivi sees”. 2020. aastal ilmunud auhinnakandidaatidest ei leidnud arvustamist ainult Kaplinski „Piirpääsukese Euroopa” (mida ma ilukirjandusarvustuseks poleks ka lugenud) ja Peeter Sauteri „Plagiaat”. Viimatistest nominatsioonidest on 2021. aasta lõpuks jõutud arvustada kõige rohkem Nekramatnaja luulekogu ja Sauteri „Surma Bulgaarias”; suurem osa alles ootab arvustamist.¹

¹ Kulka proosa- ja luuleauhinna kandidaadid 2019. aastal ilmunu eest olid Piret Bristoli „Lilled Vabakal”, Mihkel Kaevatsi „Võpatus”, Maarja Kangro „Tuul”, Timo Marani „Metsloomatruudus”, Carolina Pihelga „Valgus kivi sees”, Maarja Pärtna „Vivaarium”, Mart Kivastiku „Taevatrepp”, Susan Luitsalu „Ka naabrid nutavad”, Margit Lõhmuse „Sterne”, Mudlumi „Poola poisid”, Kaur Riismaa „Väike Ferdinand”, Peedu Saare „Mailased”. 2020. aastal ilmunust kandideerisid auhinnale Kristjan Haljaku „Illuminatsioonid”, Hasso Krulli „Tänapäeva askees”, Peeter Sauteri „Plagiaat”, Joosep Vesselovi „Linna laul”, Tõnis Vilu „Tundekasvatus”, Piret Põldveri „Alati nii järsku”; Martin Alguse „Tagamaa”, Meelis Friedenthali „Kõik äratatakse ellu”, Jaan Kaplinski „Piirpääsukese Euroopa”, Mudlumi „Mitte ainult minu tädi Ellen”, Aino Perviku „Miniatuurid

Ülekaalukalt produktiivseim kriitik oli Alvar Loog 19 (18) arvustusega. Paavo Matsinil ilmus neid 7, Helen Pärgil, Valner Valmel ja Arne Rubenil 5, Saara Lotta Linnol ja Ave Taavetil 4. Kriitikuid, kes astusid üles kolmel korral, oli 10, kahel korral 24 ja ühel korral 51. Sootundlikule kirjandussõbrale olgu lisatud, et meeste ja naiste suhe kriitikute seas on enam-vähem võrdne 52 : 51, arvustatavate seas 51 : 36 meeste kasuks.

Üldiselt valmistas üllatuse see, et arvustatakse ikkagi palju ja päris paljud teosed pälvivad tähelepanu. Oletades, et sel perioodil ilmus kuni 300 uudisteost, paistab 100 raamatu arvustamine tubli saavutusena. (Arvustatavad raamatud võisid küll pärineda ka varasemast ajast.)

Üllatus oli luulekogude ja debüütteoste, nagu ka jutukogude arvustuste korralik hulk. Professionaalseid püsiarvustajaid on vähe, küllap pole nende teenetele ka nõudmist. Arvustajate ring paistab väga „loogotsentrilisena”: pärast Alvar Loogi tuleb pikk maa enne produktiivsusele järgmisi. Nendegi seast esindavad Matsin ja Ruben ekstsentrilisemaid arvustusvõimalusi.

Arvustuste hulk ja arvustustega kaetuse tase üllatab juba seetõttu, et arvustuse eest makstakse ju vähe (60–120 eurot) ning nii mõnigi suur üleriigiline päeva- ja nädalaleht paistab olevat kirjanduse järjekindlamale arvustamisele käega löönud.

Sanitari tervis

Žüriitööd tehes süvenes kahtlus, kas üksikarvustusel saab üldse olla šansse kujuneda nii silmapaistvaks ja hinnaliseks meistriteoseks, mida tekstiväliseid asjaolusid arvestamata spetsiaalselt pürgama peaks. Kirjanduselu funktsioneerimise seisukohalt tundub märksa tähtsam hoopis kriitiku pikaajsem järjekindlus ja sellega tõestatud usaldusväärsus. Ühe teksti esiletõstmine näib pigem soosivat arvustuslikke jõu- ja ilunumbreid, sh ekstsentrilisust ja välist säramist, tasasemate vooruste arvel.

Teine, mitte küll üllatav äratundmine oli see, et arvustuse headust pole võimalik hinnata, tutvumata arvustuse objektiga. On ju arvustuse üks peamisi ülesandeid juba nimetatud kirjeldus ehk teosest aimu andmine. Nii mõnigi kord tuli kogeda, et arvustus ei anna teosest vähegi terviklikumat ega selgemat ettekujutust. Kuid paaril korral löid arvustused teosest ka vale mulje. (Näiteks Veidemanni „Lunastatu” kohta kirjutatu tekitas suuremaid ootusi, kui romaan ise täita suutis.)

Kolmas, samuti üsna enesestmõistetav äratundmine oli see, et hea arvustuse kirjutamiseks on tarvis head objekti. Seda ka üldisemalt: kriitika tervis ei saa tõenäoliselt olla parem kui kirjandusel enesel. Muidugi saab ka halvast raamatust kirjutada kas vaimuka rappimistö või tähelepaneliku analüüsi. Kuid isegi neil juhtudel peaks see halb raamat olema kuidagi tähelepanuväärne. Seevastu head raamatud inspireeri-

mälupõhjust”, Piret Raua „Kaotatud sõrmed”. 2021. aastal ilmunust: Jutta Kivimäe „Suur tuba”, Loone Otsa „Armastus”, Dagmar Raudami „Paul”, Peeter Sauteri „Kana peni” ja „Surm Bulgaarias. Kõik hinnas”, Mait Vaigu „Simulatsioon”, Tõnu Önnepalu „Palk. Talvapäevik”; Vahur Afanasjevi „Tuulevaiksed aastad”, Martin Alguse „Paranemine”, Jüri Kolgi „Hele täht”, Hasso Krulli „Ava”, Mathura „Lahusolek”, Natalja Nekramatnaja „Sinine pojeng”.

vad ka arvustajaid end kokku võtma ja endast parimat andma. Seda näitasid Hasso Krulli „Tänapäeva askeesi” ja Andrei Ivanovi „*Untermensch*’i” arvustused.

Neljandaks, arvustusliku kirjeldamise ehk aimuandmise raskustega seostub ka see, kui erinevas seisukorras on eri žanrid arvustamisele allumise poolest. Luulest ja jutukogust on raskem kirjutada säravat arvustust kui romaanist – küll isesugustel põhjustel. Romaani arvustus saab täita oma kirjeldava funktsiooni lihtsalt tegelaste ja sündmuste põgusa tutvustamisega ehk ümberjutustamisega. Aga luuletusi hästi ümber jutustada ei saa. Nendest saab aimu anda tsiteerides, kuid tsiteerimine läbi-segi tõlgendamisega hakib arvustuse kulgu, tehes selle raskesti jälgitavaks. Nõnda võib luulearvustustes juhtuda see, et hüpatakse kirjeldust vahele jättes kohe tõlgenduse juurde ning lugeja jääb ilma ettekujutuseta, millest arvustuses üldse jutt käib. Mõni arvustaja kipub küll eeldama, nagu oleks vaadeldav raamat arvustuse lugejalgi enne läbi loetud, kuid selline eeldus hindab auditooriumi valesti: ajakirjade ja arvustuste trükiarvud on ju mitu korda suuremad kui luuleraamatuil. Auditooriumi samalaadsest väärhindamisest annab tunnistust komme fundeerida oma seisukohti ainult luulekogu leheküljenumbritega – justkui need lugejale midagi ütleksid!

Võib-olla kirjeldamise raskuste tõttu kaldub luulekriitika takerduma retoorilisse analüüsi (sageli asjakohaseid termineid valesti kasutades) või hüppab kohe filosoofilisse tõlgendusse. Lihtsama arvustamisvõimaluse annavad mõnd (kollektiivset) positsiooni manifesteerivad luuleraamatud, mida annab käsitleda moraliseerivas, kombe-kriitilises võtmes. Luulest on raske kirjutada nii, et tulemus ei jääks tühisõnaliseks, ainult väliselt kirjeldavaks, või et ei suruks peale mõnd tõlgenduslikku kinnismõtet. Hea arvustuse saamiseks tuleb pugeda luuletaja hinge ja aimata ära need vedrud ja rattad, mis selle tiksuma panevad, ning seda tehes on kerge eksida. Luuletus on verbaalne kaadervärk, aga selle kirjeldamiseks ei maksaks mängu tuua rohkem žargooni kui hädapärast tarvis. Luuletaja looming kuulub – tõenäoliselt – ka mingisse suuremasse süsteemi, nagu eesti luule või moodne luule, ning arvustus võiks tabada seoseid sellegagi. Ühes arvustuses kõigi kolme asja ettevõtmine – siseseelamine, verbaalsete efektide analüüs ja loominguga paigutamine suurde pilti – on nii raske, et pole ime, et head luulekriitikat pole kunagi palju. Sellegipoolest jäid silma Mirjam Parve Mart Kangurist (Looming, nr 8), Lauri Sommer Aliis Aalmanist (Looming, nr 7), fs Teele Lemberist (Vikerkaar, nr 6), Joosep Vesselov ja Sveta Grigorjeva Natalja Nekratnast (vastavalt Värske Rõhk, nr 73 ja Sirp 16. VII).

Jutukogude arvustamisega on teised probleemid. Kuna need moodustavad haru-harva tervikliku teose, on neile raske anda üht katvat tõlgendust, eriti kui tegu eri autorite kogumikuga. Sellegipoolest oli nii mõnigi jutukogu arvustus kõigiti asjalik ja informatiivne: nt Kaupo Meiel Tauno Vahterist (Looming, nr 1), Andres Keilist (Looming, nr 3) ning kogumikest „Armastus pärast” ja „Eesti novell 2021” (Looming, nr 10); Urmas Vadi samuti kogumikust „Armastus pärast” (Vikerkaar, nr 9) jpt. Lihtsalt nende algmaterjal ei võimalda hõlmavat ülevaadet ega lennukaid üldistusi, mis teeksid arvustusest meistriteose.

Seega näib, et parimad šansid auhinnaväärse arvustuse kirjutamiseks on sellel, kes valib objektiks romaani. (Auhinna seitsmeaastases ajaloos ongi arvustuse objekt olnud neljal korral romaan, kahel korral luulekogu ja korra kirjavahetuse publikat-

sioon.) Üks lõks, mis ähvardab iseäranis romaanide, aga ka muude žanride arvustajaid, on nn lihavõttemunade võte: kirjanik poetab oma teksti sisse ohtralt kultuuriloolisi allusioone või konstrueerib oma loole justkui topeltpõhja, ning need üles leidnud kriitik hakkab tundma säärast rõõmu oma eruditsioonist, et laiendab enesega rahulolu arvustusobjektilegi. Sellisel peitmise-otsimise-leidmise mängul ei ole midagi tegemist maailma avastamisega, sest need pisiaarded on teosesse juba ette teadlikult poetatud. Ja ega kogenumad arvustajad neist ennast eksitada lasegi.

Neljateistkümne kuu kriitikapilt jättis, nagu öeldud, pigem hea ja usaldusväärse mulje, lausrumalusi või lahmimist hakkas silma harva. Sagedasemad halbused on kahte-kolme liiki. Esiteks tarklev nimepildumine ja teoreetiline üleinvesteerimine – enamasti noorematel akadeemilise taustaga kriitikutel. Kas Joosep Vesselovi luuledebüüdist kõneldes on mõtet mängu tuua Derrida, Deleuze ja Merleau-Ponty? Kas Loomingu lugejalt peaks eeldama, et ta tunneb termineid *hüpotekst*, *analepsis*, *sümboolne kapital*? Mõne luulearvustuse põhikangelasteks on *ellips* ja *siire* – isegi seal, kus kumbagi raske tuvastada. Teekond retoorilisest analüüsist kategooriliste hinnanguteni võib kulgeda ülipikkade hüpetega, tõlgendust tihti üldse vahele jättes.

Teine, sagedasem halbuse, mis võib käia ka esimesega koos, on klišeed (olgugi vahel iroonilises võtmes): „Raamat on igati loogiline samm selles jadas, mida võiks kutsuda kenaks ja sihipäraseks algavaks luuletajateeks”; see „ei jäta kedagi külmaks”; autor on „kultuurimaastikul end juba üsna jõuliselt kehtestanud”; „kogumik on siiski väarikas panus” või „teretunud lisandus kodumaisele novellivaramule” jne. Paljud Vahteri jutukogu arvustused olid nagu ühe lauaga löödud, alustades autori kirjastajatöö hoolikast äramärkimisest („kas polnudki ehk autori kaval plaan panna enda kasuks tööle eesti kirjandusväljal agendina kogunenud sümboolne kapital”, küsib Bourdieud tudeerinud arvustaja mõneti eogrammatiliselt).

Klišeed ja tühifraasid kipuvad kuhjuma eriti arvustuse algusse või lõppu (kust toimetaja võiks need koos akadeemilise žargooniga lahkesti välja kärpida). See paneb omakorda mõtlema sellele, kas praegu kultuurilehtedes valitsev arvustusformaad, 7000 kuni 10 000 täheruumi ehk ligikaudu 1000 sõna, on just kõige optimaalsem. Žüriitööst tingitud masslugemine – nagu ka Keeles ja Kirjanduses ning Sirbis juurutatud lühiarvustuse žanr – süvendas tunnet, et nii mõnigi arvustus oleks poole lühemana märksa parem. Tabavaid sissevaateid mõnda autorisse või teosesse võib kõigest ühte löiku presitult leida tihtipeale ka ülevaate- ja probleemartiklitest või koondarvustustest. Teisalt, kuna minu arvustuslik lugemisdieet koosneb suuresti New York Review of Booksi ja London Review of Booksi pikkadest esseedest, siis tunnen igatsust säärase kolme kuni kuue tuhande sõna pikkuste arvustuslike esseede järele, mis võtavad peale äsjailmunud teose vaatluse alla ka autori varasema loomingu. Selliste haruldusele Eestis on lihtne seletus: kui NYRB maksvat sõna pealt dollari, siis Eesti väljaanded suudaksid nii pikkade lugude eest maksta vaevalt viis senti sõnalt.

Üks püsiprobleem on see, et kohusetundlik arvustamine sunnib käsitlema ka teoseid, mille suhtes kriitikul õiget hoiakut ei tekigi ja ta peab selle kuidagi kunstlikult tekitama. Sellest teatav leigus ja keerutamine paljudes arvustustes. Ilmekalt on sellest püsikriitiku raskusest kirjutanud George Orwell klassikalises essees „Retsensendi pihtimused”: „Asi pole üksnes selles, et kiita tuleb igasugust pahna [---], vaid ka

selles, et ta peab kogu aeg välja mõtlema suhtumist teosesse, millesse tal suhtumine tegelikult puudub” (Orwell 1995: 226). Ka Johanna Ross (2015) on Orase laureaadi-kõnes rääkinud sellest, kui vajalik on arvustajal leida eneses üles mingi suhtumine, kirm, emotsioon ning kuidas see ei tarvitse alati õnnestuda – eriti kui kriitik pole endale objekti ise valinud. See, et kriitikul tuleb tahes-tahmata kirjutada etteantud mahus ka sellistest raamatutest, millest ta midagi suurt ei arva ja mille suhtes ta midagi ei tunne, annab kriitikapildile mõnevõrra umbse ja ebasiira ilme. Arvustamistööstusse siseneval kriitikul tuleb oma mõõdupuud niikuinii timmida valitseva kirjandusolukorra järgi. Neist paljudest, kes on veendunud, et kogu kaasaegne eesti kirjandus ei kõlba kusagile, arvustajat ei saa. Aga ka need, kes rõõmustavad iga uudisteose üle, ei aita lugejal raamatute massis orienteeruda.

Tõenäoliselt hoiaku ähmasuse tõttu, tõelise tunde leidmise raskuste tõttu hakkavad arvustustes lausa grammatiseeruma kõhklevad tühifraasid, nagu „mulle tundub”, „mõningas mõttes”, „teataval määral”, „võiks võib-olla koguni lausa väita” jms. Jaak Tomberg (2020) on säärasele kõneviisile esitanud lausa apoloogia, kuid (siinset) lugejat see väsitab. Kõhklemine, eneses kahtlemine, tagasivõtmine, riskide polsterdamine jne – need oleksid õigustatud eeldusel, et ilma nendeta kalduks lugeja kirjutatut puhta kulla ja viimse tõena võtma. Mina selliste lugejate olemasollu ei usu, pigem oskavad nad arvustaja lapidaarsetest või aforistlikest väidetest ise soolaterad jm liialdused välja sõeluda.

Nimepildumise ja žargooni, klišeelikkuse ja ähmase hoiaku kõrval veel üks silma hakanud pahe on mõne kriitiku enesekesksus, mis võib ka tuleneda hoiaku ähmasusest. See on kahe otsaga asi: ühelt poolt, nagu juba öeldud, peakski arvustaja andma aimu sellest, missugune subjekt ta on, milline on tema „Eedeni-unelm”, aga selleks ei tarvitse igasse lõiku toppida esimest isikut. Lugejale piisab sellestki, kui arvustaja pärisnimi teada. Taas, vaevalt leidub nii lihtsameelseid lugejaid, kes hakkaksid uskuma, et arvustus väljendab objektiivset tõde, juhul kui arvustaja ei rõhutaks pidevalt oma „subjektipositsiooni” ega kordaks: mina kui see, mina kui too või lihtsalt mina kui mina. Varjamatut subjektiivsust on kerge võtta edevusena. Teisalt – kuigi see kõlab eespool taunitud ületäpsustamisena –, mõnikord võib oma hommikusöögist, lugemissituatsioonist või lapsepõlvetraumadest rääkimine arvustust lugejale ka lähendada.

Esiletõsted

Žürri (Rauno Alliksaar, Pille-Riin Larm, Made Luiga, Brita Melts, Carolina Pihelgas, Märt Väljataga) jõudis otsuseni algoritmi abil, mis kohtunike eelistused Condorcet’ meetodil kokku liitis. Valik tehti paar kuud kestnud kirjalikus arutelus kümne kõige enam esile tõstetud kirjatüki seast. Žüriiliikmete enda arvustused muidugi kõne alla ei tulnud, nagu ka mitte nende raamatute kohta kirjutatu.

Tagantjärele mõeldes võib tunduda imelik, et kümne hulgas ei mainitud peamise järjepideva püsikriitiku **Alvar Loogi** tööd, kuigi žürri soovis küll, et SA Kultuurileht väljaantav auhind ei arvestaks ainult oma firma toodanguga, mis lõppude lõpuks ju

auhinna prestiiži kahandaks. Lisaks 14 kuu jooksul kirjutatud üheksateistkümnele algupärase ilukirjanduse arvustusele (mõnikord mitmest raamatust korraga) ilmus Loogil Postimehe veergudel tõlkeraamatute arvustusi, intervjuusid kirjanikega, kirjandusalaseid uudis- ja arvamusalugusid ning ooperi- ja popmuusika kriitikat. Muude päevalehtedega võrreldes on Postimehe kirjandusküljed klass omaette (mis sest, et seal avaldavad ka arvustajad, kes mujal lõõgile ei pääseks).

Üks, formaalne seletus on see, et mitmed Loogi parimad palad tähtsate raamatute kohta ilmusid alles 2021. aasta viimastel kuudel, mis jäid žürii pilgu alt välja. Teine probleem on tema arvustuste sõnaohtrus ja retooriline egotsentrilisus. Sellega seostub „arvustajasubjekti” juba ettearvatav keskendumine sugulise moraali teemadele – teemadele, mis näiteks teatavat sorti nüüdisluules on tõepoolest kesksed, kuid mitte kõikidel arvustatavatel autoritel. Ja küllap mingist vihuti väitlemise vaimust kujuteldava peavoolu ja *establishment*’iga kaldub Loog tunnustama halbu raamatuid ja norima heade kallal, nii et sellel on lõpuks tasalülitav efekt.

Sellegipoolest, kui auhind ei keskenduks ühe särava või eeskujuliku üksikteksi väljaselgitamisele, vaid kriitiku rollile kirjanduspildis, oleks Loogile kui enam-vähem ainsale professionaalsele kriitikule raske konkurenti leida. Usaldusväärsete, ent vähem viljakate püsiarvustajatena, kelleaoliste peal kriitikasüsteem püsti püsib, tuleksid vaadeldud perioodist kõne alla siiski ka Valner Valme, Silvia Urgas, Ave Taa- vet, Kaupo Meiel ja Elle-Mari Talivee.

Nüüd kümnest üksikarvustusest, mis žürii mõttevahetuses esile tõusid. **Hanna Linda Korbi** arvustus Kristiina Ehini luulekogule „Janu on kõikidel üks” (Keel ja Kirjandus 2020, nr 12) algab Joosep Susist tõukuva arutlusega luulemina ehk lüüri- lise mina mõiste üle. Autori ja luulemina samastamist nimetatakse alguses puudu- seks, mida kriitikale ette heita. Arutluse käigus aga jõutakse välja just säärase samas- tamiseni. Teatavat tüüpi luule korral võibki see õigustatud olla. **Johan Haldna** arvus- tus Andrei Ivanovi „*Untermensch*’ile” (Värske Rõhk, nr 72) on selgelt tõlgendusliku sihiga süvenev käsitlus, mis otsib vastust mainitud Goethe küsimusele „Mille on autor endale eesmärgiks seadnud?”. Pärast autorimina kahestumise üksikasjalikku kirjeldust jõutakse eelviimases lõigus vastuseni: kirjutada haigus endast välja. Teine silmapaistev arvustus Ivanovi „*Untermensch*’ile” pärineb **Sveta Grigorjevalt** (Viker- kaar, nr 4–5). Alustades isikliku anekdoodiga (tõsielujuhtumi tähenduses), püstitab kriitik antsorasliku sihi: „Raamatuid lugedes otsin ikka autori loomingu sisemist loogikat, püüan mõista, mis mängu autor mängib, kaardistan ideaalis koguloomingu pilti (selleks peab lugema läbi kõik autori sulest ilmunud raamatud) mõistmaks, kui- das asetub sinna käesolev tekst” (Grigorjeva 2021: 155). Grigorjeva esitab usutava oletuse: Ivanov kirjutab selleks, et avardada hetki. Selle kõrvalsaadusena sünnib aga võõrandumistunne, sest nood avardatavad hetked on Ivanovil enamasti valusad.

Tanel Perni arvustus antoloogiale „Eesti ulme XXI sajandil” (Sirp 4. VI 2021) keerab eespool mainitud raskused, mis jutukogu arvustamise ees seisavad, enda kasuks ning jõuab üldistusjõulise mõtiskluseni utoopiast, ulmekirjandusest, žanri- mälust, eesti ulme eripäradest ja lugejaskonnast, leides muu hulgas ruumi ka stiili- kriitika jaoks. **Saara Liis Jõeranna** arvustus Peeter Sauteri „Surmale Bulgaarias” (Looming, nr 8) kõrvutab vana Sauterit noorega, leides pidevusi ja katkestusi, ning

keskendub Sauteri püüdlustele ehitada ja lõhkuda sildu inimese ja inimese vahel. Empaatiline arvustus võtab kohati isegi üle arvustusobjekti kõnelemisviisi. (Sümpaatanne on ka see, kuidas kriitik ei allu ahvatlusele tõmmata tarbetuid seoseid Thomas Manni novelliga.)

Meelis Friedenthali jutukogu „Kõik äratatakse ellu” andis **Mikael Raihhelgauzile** hea võimaluse demonstreerida teoloogilist silmaringi (Sirp 23. IV 2021), kuid kriitik ei piirdu sellega. Suhteliselt napp arvustus loob ilmeka ettekujutuse mitmest novellist ning jõuab lõpuks usutava üldistuseni nende ülesehitusest ja toimeviisist – sellest, kuidas imepärastel imepärane paigutatakse lihtsalt imepärase konteksti, et näidata, kuidas maailma müstiline rikkus ületab alati inimese ootusi.

Johanna Rossi arvustus Eva Koffi „Kirkale unele” (Looming, nr 9) annab ettekujutuse romaani sündmustikust, tegelastest ja tehnikast, võrdleb teost sama autori eelmise romaaniga ning tõstatab üldisema küsimuse allusioonitihedalt konstrueeritud romaanide ja nn lihavõttemunade efekti kohta (küsimuse kohta, mis tõuseb esile ka Kaur Riismaa, Friedenthali ja Rein Raua teoste arvustustes). Ross romaani vihjekülluse õnge ei lähe, vaid tunnistab: „Kõigi nende allusioonide tähendus ja mõttekus ei selgunud [---]” (Ross 2021: 1284).

Hasso Krulli „Tänapäeva askees” määratleb end kui „poetiline käsiraamat, mis aitab tänapäeva probleeme askeetlikult lahendada”. Raamat osutus silmapaistvate arvustuste inspireerijaks osalt ka seetõttu, et tegu on lüürika ja esseistika, poeetilise ja diskursiivse piiridele jääva teosega. **Alari Allik** (Looming, nr 5) läheneb sellele rohkem kui esseele, ignoreerimata siiski luulelisi, stililisi ja retoorilisi aspekte: „Niisiis pole poeetiliselt lahti kirjutatud märksõnad käsiraamatusse valitud ainult kirjanodusliku naudinguga pakkumiseks, kuigi tekstimõnu on loomulikult väga tähtsal kohal, vaid neil võiks olla ka maailma raviv funktsioon” (Allik 2021: 693). Allik arutleb poeesia ja askeesi ehk valmistamise ja treenimise vahekorra üle, süüvides Krulli üleskutsesse vabaneda maailmavaatest: maailma ei tuleks vaadelda, vaid sellesse sukelduda ja seal ujuda, muu hulgas keelemänguliselt.

Joosep Susi ja **Jaak Tombergi** (Vikerkaar, nr 9) vastupidine rõhuasetus täiendab Alliku retsensiooni. Nemad keskenduvad otseselt ettekirjutuse ja loovuse vahekorrale, süvenedes „Tänapäeva askeesi” performatiivsesse külge, sellesse, mida tekst on mõeldud lugejaga tegema: „Poeetiline keelekasutus ei kujuta endast juhiste suhtes mingit (mängulist, mitmuslikku, trikitavat) lisandust või dekoratsiooni, mille võiks niisama hõlpsasti kõrvale jätta. Ja teiselt poolt, samal ajal tuleb (näiliselt paradoksaalselt) lugeda kõike just nimelt range ettekirjutusena, sõnasõnaliselt ja täie tõsidusega.” (Susi, Tomberg 2021: 120) Mõlemad arvustused tõstavad küsimuse didaktilise luule kui igivana žanri võimalikust tagasitulekust ja kohast nüüdismaailmas.

Mikael Raihhelgauzi arvustus Rein Raua romaanile „Päikesekiri” (Looming, nr 10) oma objekti ei hellita, kuid mõjub süvenenult ja argumenteeritult, haarates ka autori varasemat loomingut. Nii nagu Rossi arvustuses Koffile on ka siin kõne all sarnasused žanrikirjandusega – erinevalt žanrikirjandusest on sündmustik Raua romaanis pigem vahend kui eesmärk. Eesmärgina tuvastatakse päevakajaline ühiskondlik-moraalne sõnum rahvusluse ja kosmopoliitilisuse vahekorra. Kui Ross peab „Kirgast und” liiga konstrueerituks, siis Raihhelgauz heidab „Päikesekirjale”

ette hoopis vastupidist, nimelt meelevaldsust: „Lugemisel tekib paratamatult soov küsida: miks mitte mõelda välja veel sada lehekülge juhuslikke seiklusi? Miks mitte kiirendada tegelaste sihtkohta saabumist ja raamatut saja lehekülje jagu lühendada?” (Raihhelgauz 2021: 1425)

Auhinnafinalistide seas on esindatud mitmekesised võimalused, mille laad varieerub koos objektiga: Rossi ja Raihhelgauzi eeskujulik, lugeja jaoks kõikide vajalike elementidega mudelarvustused, Alliku filosoofiline essee, Susi ja Tombergi retooriline analüüs, Grigorjeva fenomenoloogiline teose sisse minek.

Kokkuvõtlikke mõtteid

Kirjandus on praegu veel raamatukeskne ja arvustatakse raamatuid, mitte üksik-novelle ega -luuletusi. Arvustustes tuli sageli juttu ka illustratsioonidest ja raamatu muudest meelelistest kvaliteetidest. Kuigi raamat on endiselt kirjanduse ühik, ei saa kriitika ühikuks vist pidada üksikarvustust. Pigem on selleks kriitik või väljaanne. Kuid hoolimata probleemidest peaks üksikarvustuse auhindamine kriitikainstitutsiooni ergutama ja sellele tähelepanu tõmbama. Arvustused ise võiksid vabalt olla lühemad või hoopis palju pikemad ja panoraamsemad. Kergem on kirjutada silmapaistvat arvustust romaani kui luule- või jutukogu kohta. Hea arvustuse eelduseks on hea teos – või vähemalt tähtis halb teos.

Tundub, et praegune kriitika ja kirjandus väärivad üksteist; mõni kriitika puudus (suhtumise ebamäärasus, otsustamisjulguse puudumine) võib peegeldada ka kirjanduse enda, iseäranis luule olukorda. Suuremate kirjandustendentside tuvastamist ja etteaimamist kohtab kriitikas harva. See võib tulla asjaolust, et need tendentsid ongi objektiivselt ebamäärasead. (Ühe „belinskiliku” arvustajana, kellel on üldistustaotlus ja oma sotsiaalne siht, jäi silma Joonas Ojap. Tema isiklik „Eedeni-unelm” on jäänud ähmase kirjutusviisi tõttu ähmaseks, kuid temalt võiks kunagi oodata suurejoonelisemat rappimistööd eesti kirjanduse kallal.)

Kuigi ülevaate koostamisel puudus mul täpne arvuline võrdlusmaterjal varasemate aastate kohta, ületas pilt kirjanduse kaetusest arvustustega subjektiivsed ootused. Üle ootuste palju arvustatakse luulet ja debüüte. Võib-olla vanemate autorite arvustatavus nii hea ei ole. Kui nii, siis oleks see seletatav ühe universaalse kirjandus-sotsioloogilise tendentsiga: kirjanikud leiavad esmase lugejalaine oma eakaaslaste hulgast ning ainult väheseid autoreid suudab hiljem edasi kanda ka järgmise lugeja-põlvkonna huvilaine. Kirjaniku jaoks on kuldne vanus 40 aastat, pärast seda jäävad arvustusliku tähelepanu fookusse ainult vähesed (Escarpit 1971: 23). Arvustamistki on peetud valdavalt noorte hobiks (kuigi seegi oletus vajab kontrollimist). Osalt on põhjus selles, et arvustamine ei too midagi sisse, ja osalt selles, et kriitikuna silmapaistmine nõuab mõnevõrra poleemilist temperamenti ja kirge, mis aastatega jahtub. Kujutan ette, et esilekerkiv sõnakas arvustaja saaks ennast teostada mitmel moel: näiteks hakates põlvkonna ihukriitikuks, kes seletab laiemale publikule ja oma eakaaslastest loojatelegi lahti, mida nood õieti teevad ja taotleavad, või siis asudes eest leitavat areeni lammutama. Tundub, et tööpõld loovaks rappimiseks võiks olla

avaram ja kutsuvam. Kuid olgu tulevase kriitika taotlused millised tahes – oma põlvkonna taotluste sõnastamine, rahulolu häirimine, kirjanduse suureks kirjutamine –, ei saa see läbi ilma T. S. Elioti sõnastatud peamise metodoloogilise juhtnöörita: olla väga intelligentne (Eliot 1957 [1921]: 11).

KIRJANDUS

- Allik, Alari 2021.** Kuidas vabaneda maailmavaatest? – *Looming*, nr 5, lk 693–697.
- Auden, W. H. 2012.** Lugemine. – W. H. Auden, 39 luuletust ja 5 esseed. Tlk M. Väljataga. – *Loomingu Raamatukogu*, nr 3–6, lk 61–70.
- Eliot, T. S. 1948 [1923].** Function of criticism. – T. S. Eliot, *Selected Essays*. London: Faber and Faber, lk 23–34.
- Eliot, T. S. 1957 [1921].** The perfect critic. – T. S. Eliot, *The Sacred Wood: Essays on Poetry and Criticism*. London: Methuen and Co, lk 1–16.
- Escarpit, Robert 1971.** *Sociology of Literature*. Tlk Ernest Pick. 2. tr. London: Frank Cass & Co.
- Genette, Gérard 2018.** Tekstist teoseni. Valik esseid. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Anti Saar. Tallinn: EKSA.
- Grigorjeva, Sveta 2021.** Võõras iseendale. – *Vikerkaar*, nr 4–5, lk 155–158.
- Janssen, Susanne 1997.** Reviewing as social practice: Institutional constraints on critics' attention for contemporary fictions. – *Poetics*, kd 24, lk 275–297. [https://doi.org/10.1016/S0304-422X\(96\)00010-1](https://doi.org/10.1016/S0304-422X(96)00010-1)
- Korp, Hanna Linda 2019.** Igapäevase nähtuse taastootmine. 2017. ja 2018. aasta kriitika ülevaade. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 145–164.
- Orwell, George 1995.** Valaskala kõhus. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Udo Uibo. Tallinn: Vagabund.
- Platon 2003.** Teosed I. (Avatud Eesti raamat.) Koost Marju Lepajõe. Tlk, komment Astrid Kurismaa, M. Lepajõe, Sven-Erik Soosaar, Jaan Unt. Tartu: Ilmamaa.
- Raihhelgauz, Mikael 2021.** Spontaanne tants või juhuslik ekslemine? – *Looming*, nr 10, lk 1423–1426.
- Rees, Cornelis Jacob van 1983.** How a literary work becomes a masterpiece: On the three-fold selection practised by literary criticism. – *Poetics*, kd 12, lk 397–417. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(83\)90015-3](https://doi.org/10.1016/0304-422X(83)90015-3)
- Rees, Cornelis Jacob van 1987.** How reviewers reach consensus on the value of literary works. – *Poetics*, kd 16, lk 275–294. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(87\)90008-8](https://doi.org/10.1016/0304-422X(87)90008-8)
- Rees, Cornelis Jacob van 1989.** The institutional foundation of a critic's connoisseurship. – *Poetics*, kd 18, lk 179–198. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(89\)90028-4](https://doi.org/10.1016/0304-422X(89)90028-4)
- Rosengren, Karl E. 1968.** *Sociological Aspects of the Literary System*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rosengren, Karl E. 1987.** Literary criticism: Future invented. – *Poetics*, kd 16, lk 295–326. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(87\)90009-X](https://doi.org/10.1016/0304-422X(87)90009-X)
- Ross, Johanna 2015.** Pudurust kujude valmistamise õpetus. – *Sirp* 11. XI, lk 5.
- Ross, Johanna 2021.** Elu on unenägu, aga mis siis? – *Looming*, nr 9, lk 1283–1285.
- Susi, Joosep; Tomberg, Jaak 2021.** Kirjutus ja ettekirjutus. – *Vikerkaar*, nr 9, lk 115–120.
- Tomberg, Jaak 2020.** Kirjandusest rääkimise kõhklev kõneviis. – *Akadeemia*, nr 2, lk 195–202.
- Verdaasdonk, Hugo 1983.** Social and economic factors in the attribution of literary quality. – *Poetics*, kd 12, lk 383–395. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(83\)90014-1](https://doi.org/10.1016/0304-422X(83)90014-1)

Wellek, René 1966. *A History of Modern Criticism 1750–1950. Kd 1: The Later Eighteenth Century.* London: Jonathan Cape.

Märt Väljataga (sünd 1965), kultuuriajakirja *Vikerkaar* toimetaja (Voorimehe 9, 10146 Tallinn), mart@vikerkaar.ee

Healthiness of the nurse: Estonian literary reviewing in 2021

Keywords: literary reviewing in Estonia, sociology of literature

An old cliché in Estonian literary criticism describes the critic as ‘kirjanduse sanitar’ – the nurse of literature, implicitly comparing her role to that of wolf in the natural ecosystem. But the healthcare of a literary ecosystem does not have to take predatory forms. Research in the sociology of literature has identified the role of journalistic book-reviewing in establishing the canon and enabling a system to emerge from the multitude of books and authors. On the other hand, sociologists have downplayed the critics’ ability to base their assessment on ‘internal’ qualities of texts and emphasized instead various institutional factors in shaping the reviewers’ judgment. Sociologists seem to have taken for granted the second horn of the Euthyphro dilemma: books are good only because they are liked by the ‘gate-keepers’ of the literary world. This overview of the practice of literary reviewing in Estonia in 2021 expresses doubts about the importance of extra-literary factors in shaping critics’ opinions, as the publishers’ mark does not have any impact in Estonia, and there are not many productive and influential professional reviewers. Nevertheless, a rough count of published reviews reveals that at least 170 reviews by 100 reviewers are published annually, covering approximately 100 new titles. Among the annual output of ca 300 original titles, writers of younger generations seem to be slightly more favoured by critics’ attention. As the survey originates from the author’s participation in the panel of the annual Ants Oras prize for the best book-review, it describes the classical expectations and textbook principles concerning literary reviewing as a journalistic genre, the necessary gifts of a good reviewer and the basic elements of an exemplary review. Some recurrent, fortunately not too frequent flaws in current reviewing are discerned: academic jargon, name-dropping, clichés, critics’ inability to make up their minds or take definite positions, and an exaggeratedly personal touch. After naming the most productive critics and frequently reviewed titles, the essay proceeds to characterize ten reviews endorsed by the members of the jury. One general, though obvious truth confirmed by the jury experience was the importance of a good book for making a good book-review. Current Estonian literary criticism and Estonian literature seem to deserve each other.

Märt Väljataga (b. 1965), editor of cultural magazine *Vikerkaar* (Voorimehe 9, 10146 Tallinn), mart@vikerkaar.ee